

SZEMÉLYEK SZABAD ÁRAMLÁSA A STATISZTIKA LÁTÓSZÖGÉBŐL

Illés Sándor¹ – Lukács Éva²

Bevezetés

A személyek szabad áramlása csatlakozási tárgyalási fejezetben zajló megbeszélések egyik kulcskérdése a „játék a számokkal”: nevezetesen, kölcsönös nyilatkozatok a felek részéről arról, hogy hány magyar/uniós polgár, munkavállaló, diák, családtag él az EU tagállamokban, illetve Magyarországon, melyik EU tagállamba hány kelet-közép-európai fog vándorolni a csatlakozás után stb. Ezek az adatok és az abból folyó következmények pedig meghatározhatják a „Személyek szabad áramlása” csatlakozási fejezet végső sorsát. Ebből következően a dolgozat első része a Magyarországot érintő és a magyarokra vonatkozó nemzetközi vándorlási folyamatokat taglalja.

Ismert, hogy *a migráció tipikusan korspecifikus folyamat*. A nyolcvanas évek közepétől egyre több kutatás igazolta az *Andrei Rogers* nevével összefonódó görbe érvényességét a területi mobilitási folyamatokban (*Rogers–Castro 1981; Rees et al 1996*). A Rogers-görbe a vándorlások intenzitását (valószínűségét) ábrázolja életkorok szerint, és ennek alapján jellegzetes életszakaszokat különít el a teljes életút folyamán. Meg kell említeni, hogy a Rogers-görbe érvényességét a nagyfokú statisztikai részletezettséggel feltárt belföldi vándormozgalmak vizsgálata során kétséget kizáróan igazolni tudták (*Bies–Tekse 1980; Rees–Kupiszewski 1999*). (Az 1984 és 1999 közötti magyarországi településen belüli költözések évenkénti korspecifikus gyakoriságait tanulmányozva szintén a típus-görbe kontúrjai tárultak szemünk elé.)³ Az elismerten hiányos és rendkívül sok bizonytalansággal terhelt nemzetközi migránsokat bemutató adatokból is összeállíthatóak korspecifikus gyakorisági görbék, amelyek futása nagy vonalakban hasonlít ugyan a Rogers-görbéhez, de nem teljes az átfedés. A Rogers-görbe univerzalizálásának hipotézisére alapozott gondolatmenetet követve véltük úgy, hogy a *tipikus életszakaszok* mentén vizsgáljuk a migrációt, vagyis a gyermekkor, a diákevek, az aktív munkával töltött életszakasz és a nyugdíjaskor bontások szerint keressük az összefüggéseket a tanulmány második részében (*Courgeau 1980; Illés–Nagy 1998*).

Magyarok Európában

A nemzetközi vándormozgalommal kapcsolatos hazai kutatások megjelenésével párhuzamosan, valamint a teljes magyarországi népességszámhoz, a teljes nemzetközi vándorlási egyenleg megállapításához, illetve a népesség-előreszámításhoz kapcsolódó igényekhez kötöten joggal fogalmazódott meg annak az igénye, hogy elengedhetetlen a magyar állampolgárok kivándorlását és visszavándorlását jelző adatok ismerete is. *Tóth Pál Péter (2001)* arra tett kísérletet, hogy a meglehetősen foghíjasnak minősíthető európai bevándorlási statisztikák alapján rakja össze a kivándorolt magyar állampolgárok számát, és a történelmi folyamatokba illessze eredményeit.

A nemzetközi vándormozgalom hazai szereplői a második világháború előtt az európai országok közül mindenekelőtt Ausztriába és Németországba vándoroltak. Ezek mellett Hollandiát, Franciaországot, Angliát és Olaszországot kell még megemlíteni. Az elmúlt

¹ Illés Sándor, tudományos főmunkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, illess@mailop.ksh.hu

² Lukács Éva, Európai Integrációs Tárcaközi Bizottság 2. sz. munkacsoport vezetője, Szociális és Családügyi Minisztérium, eva.lukacs@szcsm.gov.hu

³ Településen belüli költözések, 1984-1999. KSH, Budapest, 2001.

évtized adatai azt mutatják, hogy az egykori célországok ma is vonzóak a magyar migránsok számára. A kivándorlónak tekintett és *huzamosan külföldön tartózkodó magyar állampolgárok* több mint 80 százaléka az elmúlt évtizedben Németországban élt. Ezt követően Ausztria, Svájc, Egyesült Királyság, Svédország, Olaszország és Hollandia következett a sorban. A többi európai ország már csak jóval jelentéktlenebb számban fogadott magyar bevándorlót. A mennyiségileg alacsony romániai adatok alapján kizárható annak a lehetősége, hogy a volt szocialista országok bármelyikében jelentősebb számban élne magyar állampolgárok. Az 1992. évi 64 741-es szintről előbb jelentősen, közel 13 százalékkal, majd csupán egy százalékot alig meghaladóan emelkedik 75 ezer fő fölé az egyes európai országokban egy évnél hosszabb ideig tartózkodók száma, 1995-től pedig fokozatosan csökken. E csökkenésben jelentősebb, közel 10 százalékos esés 1998 és 1999 adatai között látható. E változás eredményeképpen 1999. január 1-jén a tartósan külföldön élő magyar állampolgárok összlétszáma nem érte el a 63 ezer főt. Feltételezhető, hogy az európai magyar migránsok száma még akkor sem haladja meg a 80 ezer főt, ha a fenti adatot az Ausztriában, Olaszországban, az Egyesült Királyságban és Görögországban, ugyanezen időpontban, huzamosan tartózkodó (hazai nézőpontból kivándorlónak tekinthető) magyar állampolgárokkal egészítjük ki.

A felsorolt országokba *bevándorló magyarok áramlatainak* döntő többségét minden évben azok adták, akik Németországba vándoroltak. Ennek megfelelően a bevándorló magyarok számának növekedése vagy csökkenése Európában egyértelműen annak függvényében változott, ahogyan Németország a magyar bevándorlói kérelmeket megítélte. 1993 és 1998 között a magyar bevándorlók évenkénti száma több mint a felére csökkent, 1998-ban a 14 ezret, ha nem is jelentősen, de még valamivel meghaladta. A Dániába, Hollandiába, Svájcba, Svédországba és Romániába, illetve kisebb volumenben Finnországba, Lengyelországba és Szlovákiába vándorló magyarok száma alig változott. A legfrissebb adatok szerint, 1998-ban Európában 14 249 magyar bevándorlót regisztráltak. A bevándorlók számát azonban 3 958-cal haladta meg azoknak a száma, akik ugyanabban az évben, tehát 1998-ban tovább vándoroltak vagy visszavándoroltak Magyarországra. Nem ismeretes, hogy az egyes országokba bevándorló, letelepedni szándékozó magyarok honnan érkeztek, és természetesen az sem, hogy a tovább vándorlók hová mentek. Nem lehetetlen, hogy a nyugat-európai országokból elvándorlók egy része a megváltozott hazai politikai viszonyok következtében a nyugdíjkorhatárt elérve visszaköltözött Magyarországra.

A külföldön tartózkodáshoz, a magyarok bevándorlásához hasonlóan az európai országokból évenként *kivándorló magyar állampolgárok* számát, arányát is a Council of Europe Publishing kiadásában megjelent *Újabb demográfiai folyamatok Európában (Recent demographic developments in Europe)* című kézikönyvek alapján lehetséges részletesen rekonstruálni. Minden évben a legjelentősebb arányban a Németországban élő magyar állampolgárok vándoroltak tovább vagy vissza Magyarországra. Bár az évtized során egyik évben sem közelítette meg a németországit, Romániát kell megemlíteni még, ahonnan az európai országokból évente a kivándorló magyar állampolgárok összességének 5,8–13,9 százaléka került ki. A Romániaihoz hasonló nagyságrendű (3,2–11,1%) magyar állampolgár vándorolt ki az Egyesült Királyságból is.

Tóth Pál Péter (2001) becslése szerint az 1990-es évek végén *körülbelül 100–120 ezer magyar állampolgár élt a világ különböző országaiban*. Megjegyezte, hogy ez a nagyságrend azonos a 90-es évek elején „becsült” értékkel, az 1990. évi népszámláláskor hiányzó magyarátának egyik tényezőjével. A különbség „csak” annyi, hogy a szerző becslése a befogadó országok statisztikáin alapul, melyek megbízhatósága közismerten jobb, mint a kibocsátó országoké.

„Híres – hírhedt” célállamok, Németország és Ausztria

Németország jó példaként szolgálhat a magyarországi ki- és bevándorlás trendjeinek vizsgálatára, hiszen mindig is ez az ország volt Kelet-Közép-Európa fő partnere a migrációs mozgásokban. Egyrészt Kelet-Közép-Európa sok bevándorlót fogadott Németország egyes körzeteiből, különösen a 18. században, másrészt Németország kedvelt úti célja volt azoknak a kelet-közép-európaiaknak – közöttük magyaroknak is –, akik nyugat felé igyekeztek. A II. világháborút követően, különösen az 1960-as évektől kezdve Európában az emberek lakhelyváltogatását mérő statisztikák alapján Németország vált a legkedveltebb migrációs célállammá. Az 1970-es évek végén Németország már ugyanolyan mértékben fogadott bevándorlókat, mint Kanada, az Egyesült Államok és Ausztrália. Az 1989-ben a kelet-közép-európai államokban bekövetkezett politikai fordulat pedig tovább ösztönözte a Németország felé irányuló migrációs mozgásokat, amelynek következtében a bevándorlás szintje Németországban jelenleg is messze a legmagasabb Nyugat-Európában. Egyes becslések szerint a külföldiek állománya – a német etnikumú Aussiedler-ek nélkül – a németországi népesség mintegy 10 százalékát teszi ki.

Németország különleges eset, nemcsak a ki- és bevándorlás méreteit tekintve, hanem a bevándorlás szerkezete szempontjából is. A többi nagy befogadó országgal összehasonlítva Németországba viszonylag kevesebben érkeznek a fejlődő országokból, miközben a fejlett világból, különösen Kelet-Közép-Európából érkezők száma magas. Ki lehet jelteni, hogy Németország a kelet-közép-európaiak első számú célállomása. 1985 és 1995 között Németország bevándorlási mérlegében egy 330 ezer főt meghaladó bevándorlási pozitívum keletkezett a közép-kelet-európai állampolgárok viszonylatában (*Melegh 2001*).

A kelet-nyugati migráció fölerősödésével egyidejűleg, 1989 után megjelentek Németországban politikai menekült státuszt kérvényező kelet-közép-európaiak is. Lengyelország, Csehszlovákia majd utódállamai és Magyarország nem küldött nagy tömegben menedéktátust kérőket; menekült áradat csak Romániából indult, de onnan is csupán három-négy évig, és leginkább a német etnikumú csoportok köréből. Ez különleges, egyszeri helyzetnek volt tekinthető. Az 1990 körüli káoszt követően a vizsgált kelet-európai országok és Németország közötti vándorlás lecsillapodott, még némi visszaáramlás is megindult. Az 1997 utáni ciklus a nettó migráció adatait ismét pozitívba fordította, vagyis több volt a bevándorló, mint a kivándorló, de ebben az időben a kelet-közép-európai országok kapcsolata Németországgal – noha viszonylag magas szintű áramlásokkal – kiegyensúlyozottabbá vált. Végeredményben 1999-re több mint 50 ezer magyar, közel 300 ezer lengyel és majdnem 90 ezer román állampolgár tartózkodott Németországban (*Melegh 2001*).

Magyarország a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan kibocsátó ország volt Németország irányába a nyolcvanas évek második és a kilencvenes évek első felében. Említettük, hogy a tartózkodók nagyságrendje mintegy 50 ezerre tehető. Ez az adat nettó adat, mert sokkal nagyobb számú ember vándorolt Németország és Magyarország között a kilencvenes évtized egészében. Úgy tűnik, hogy ez a növekedés egy tanulási folyamat nyitánya volt, amely nyomán a migrációs kapcsolatok (a kivándorlás és a bevándorlás áramlatai) magasabb szinten stabilizálódtak, és a kivándorlás a kilencvenes évek második felében kevésbé jellemzővé vált, mivel a vissza- és továbbáramlási folyamatok is felerősödtek.

Érdekes funkcióváltozásra hívta fel a figyelmet *Tóth Pál Péter (2001)*. A szocializmus évtizedei alatt Magyarország nyugati „kapuja” *Ausztria* volt. Az Ausztriába érkező magyar kivándorlók hosszabb-rövidebb menekülttábori élet után utaztak tovább Európa más országaiba, vagy a tengeren túlra. Ausztriának ez az évtizedeken át betöltött szerepe 1990-ben megszűnt. A magyar állampolgárokra vonatkozó migrációs adatok azt mutatják, hogy az

Európai Unió országai közül *Németországnak* kitüntetett helye van és Ausztria szerepe – a területén tartózkodó kb. tízezer főnyi magyar állampolgárral – egyre halványul. Az 1998. január 1-jei állapot szerint 55 706 magyar állampolgárságú személy élt Németországban. Egy évvel később számuk 52 029-re csökkent. A visszaesés ellenére a magyar állampolgárok Németországban élő külföldi állampolgárok közötti százalékos aránya 0,7 százalék maradt, ami meglehetősen csekély érték. A magyar állampolgárok száma nemcsak vissza-, vagy tovább vándorló magyarok számával csökkent, hanem azzal az Ausztriában élő 416 fővel is, akik 1998-ban megkapták az osztrák állampolgárságot. A Németországban élő külföldi állampolgárok közül 1997-ben 278 662-en kapták meg a német állampolgárságot. Ezek közül korábban 911-en voltak magyar állampolgárok. Egy évvel később, azoknak a száma, akik 1998-ban lettek új német állampolgárok, 291 331-re nőtt, közöttük azonban a volt magyar állampolgároké 652 főre csökkent.

Uniós polgárok Magyarországon

A csatlakozási eszmecseréket övező sajtójelentésekből kiviláglott, hogy a migrációból, annak jól ismert komplexitása ellenére kiragadtak egy szeletet, nevezetesen a keletről nyugatra tartó munkaerő-áramlást (pontosabban a csatlakozni kívánó országokból a tagországokba tartó mozgást, valamint a jövőbeli feltételezett áramlást), és elfeledkeztek a többi vándorlási folyamatról. Érdekes módon szóba sem került, hogy a tagállamok és az aspiránsok vándorlási kapcsolatai nem egyirányúak, hanem esetleg jelentős számú EU-polgár tartózkodik a kelet-európai országokban, közöttük Magyarországon is. A kutatás fő célja az volt, hogy Magyarország példáján megmutassa az érem másik, talán kevésbé fényes oldalát. A *Ravenstein* által már a 19. század végén megfogalmazott és azóta gyakran idézett törvényszerűségekre hivatkozva kijelenthető, a migrációs folyamatok ritkán egyirányúak, a tartós egyirányú áramlás kitermeli a maga párját, az ellenáramlást (*Illés-Tóth 1998; Tóth-Illés 1999; Boswell 2000; Sik 2001*).

A különböző forrásokból (Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ, Központi Statisztikai Hivatal) származó adatok vizsgálata alapján az 1990-es évek második felére vonatkozóan jártuk körül a problémát. Az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ a külföldi állampolgárok számára kiadott munkavállalási engedélyekről gyűjt statisztikai adatokat. Ily módon a 8/1999. (XI. 10.) SzCsM rendelet által biztosított mentességek széles köre egyben azt is jelenti, hogy *a hazánkban legálisan munkát vállaló külföldi állampolgárok egy jelentős létszámú csoportja e statisztika látókörén kívül marad*. Az alábbi adatok és megállapítások tehát nem a teljes külföldi munkavállalói létszámra vonatkoznak Magyarországon, hanem csakis a munkavállalási engedéllyel rendelkezőkre. (A munkavállalási engedély érvényessége legfeljebb 12 hónapra szólhat, és az új engedély kiadásával csaknem azonos feltételekkel hosszabbítható meg.) Az engedéllyel munkát vállaló külföldiek létszáma az elmúlt években szinte folyamatosan emelkedett, 1995-ben 21 009 fő volt, 1999-ben pedig már 28 469 fő. Az EU tagállamokból érkezett munkavállalók száma a nyilvántartásban nem volt túl magas (1995-ben 2 124 fő, 1999-ben 2 674 fő), és korántsem mutatott olyan dinamikus emelkedést, mint a román és ukrán állampolgárságú munkavállalók esetében. E csoportnál azonban figyelembe kell vennünk, hogy a külföldiek munkavállalását szabályozó rendelet által biztosított mentességek a legnagyobb arányban éppen az EU tagországokból és a tengerentúlról érkező munkavállalókat érintik.

Az EU tagállamok közül minden egyes évben a Nagy-Britanniából érkezők szereztek a legnagyobb számban munkavállalási engedélyt. Dominanciájuk nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az idegen nyelvet tanulók körében a legnépszerűbb az angol, és az ebből fakadó keresletet elégítik ki a nyelvtanári diplomával, vagy anélkül a szigetországból érkező oktatók.

1999-re a Németországból származók száma dinamikus növekedés eredményeképpen elérte a britek utóbbi években 600 fő felett stabilizálódott létszámát. Nagy a valószínűsége annak, hogy az anyanyelvi tanárok súlya ebben a körben sokkal kisebb, mint az angolok esetében, és nem az oktatásban, hanem egyéb ágazatokban vállalnak munkát a Németországból érkezett munkavállalók. Franciaországból 1997 kivételével minden évben többen álltak alkalmazásban Magyarországon, mint a szomszédos Ausztriából. Az 1998-ig dinamikusan növekvő olasz munkavállalói létszám nem növekedett tovább 1999-re, azonban az EU-ból még így is az ötödik legnagyobb létszámú munkavállalói csoportot küldik Magyarországra. A Finnországból származók 1998 végén 61-en voltak. E szám 1999 végére, 163 főre, vagyis két és félszeresére növekedett. Hasonló mértékű változások csak az 1996-os mélypontra történtek. A hollandok száma 1995-höz képest alig változott, így meglehetősen stabilnak minősíthető, annak ellenére, hogy közöttük anyanyelvi oktatók vélhetően csak elenyésző számban szerepelhetnek. A legjelentősebb számú tengerentúlról származó munkavállalói csoportot a világ gazdaság másik két, az Európai Unióval versenyző erőterének magterületei, az Egyesült Államok és Japán adják.

A Belügyminisztérium nyilvántartásain alapuló, KSH által feldolgozott adatok alapján megvizsgáltuk, hogy a bevándorlóknak tekintett külföldi állampolgárok, vagyis a huzamos tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkezők száma és a téma szempontjából érdekes ország-csoportok szerinti részarányok, hogyan alakultak a kilencvenes évek második felében. Az engedéllyel munkát vállalókhoz képest jóval szélesebb kört tartalmaz a KSH adatbázis, azonban a két forrásból származó eredmények összehasonlíthatósága végett a hagyományosan munkavállalási korúaknak tekinthető korosztályokra koncentráltunk, a vonatkoztatási időpontok azonossága mellett. Az EU tagállamokból származók száma az 1995-ben mért 11,5 ezer főről egyenletes növekedés mellett 15,5 ezer főre emelkedett 1999 végére. Arra a tényre, hogy a mennyiségi növekedés mellett Magyarország egyre kedveltebb célponttá válik, az arányok módosulásából következtettek. 1995-ös állapot szerint az összes bevándorló között közel 10% volt az Unió polgárok részesedése. Ez az arány 1999-re 12,4 százalékra növekedett. A fenti számok láttán levonható az a következtetés, hogy a magyarok munkavégzését és bevándorlását is korlátozó Unió országok állampolgárai egyre növekvő számban és mértékben választják munkavállalási és letelepedési célpontul Magyarországot. A közelség szerepe (*Nemes Nagy 1998*) nyugati irányban meglehetősen csekély a bevándorlás mennyiségét illetően. A szomszédos Ausztriához képest több német, és ami meglepő lehet, görög és brit állampolgár tartózkodott huzamosan (egy évnél hosszabb időtartamig) Magyarországon, az olaszok és franciák súlya pedig szinte azonos az osztrákokéval. A hosszú évszázadok közös történelme, az élénk gazdasági kapcsolatok nem tükröződnek a fenti számokban. E tény azért nem meglepő a migrációt tanulmányozó szakemberek számára, mert a két ország migrációs kapcsolatát nem a letelepedési célú vándorlás, hanem a napi, vagy annál ritkább időközű mozgások jellemzik, melyek nem feltétlenül a munkavállalással állnak szoros kapcsolatban. Görögország volt az egyetlen olyan uniós tagállam, ahonnan 1999-ben kevesebb állampolgár tartózkodott huzamos letelepedési engedéllyel vagy bevándorlási engedéllyel Magyarországon, mint a megelőző évben. Németország kiemelkedő szerepét jelzi, hogy minden második EU-ból származó állampolgár német. Ezt a nagyságrendet magyarázza, hogy Németország Magyarország első számú gazdasági partnere hosszú múltra visszatekintő kétoldalú munkaügyi megállapodásokkal, továbbá az etnikai kapcsolatokon nyugvó tényezőkről sem szabad megfeledkezni. A svéd és holland állampolgárok még jelentősnek tekinthető számban élnek hazánkban, viszont a nyelvében rokon Finnországot valamint Belgiumot követően Spanyolországból, Portugáliából, Írországból, Dániából és méreteinél fogva Luxemburgból csekély számban tartózkodtak egy évnél hosszabb ideig az országban.

A kilencvenes évek második felében alaptendenciának tekinthető a Magyarországot huzamos tartózkodás céljából felkereső uniós állampolgárok számának folyamatos növekedése. E növekedéssel párhuzamosan emelkedett a más küldő országokból jövők száma is. Az Unióból származó, engedéllyel munkát vállalók részaránya az összes külföldi munkavállaló között 10% körüli szinten mozog. A fejlett nyugati államok polgárai magasabb iskolai végzettségűek az engedéllyel munkát vállalók átlagánál és a tercier szektort részesítették előnyben magyarországi munkavállalásukkor. Az összes Magyarországon tartózkodó Unióból származó bevándorló aránya viszont folyamatosan emelkedett a külföldi állampolgárok között és az 1995. év végi 10 százalékhoz képest 1999 végére 12,4 százalékra emelkedett. Az Unióból betelepülők kiegyensúlyozott nemek szerinti összetétele mérsékli a Magyarországon tapasztalható nőtöbbletet, korösszetételük pedig fiatalítja a magyar népességet, bár meglehetősen csekély mértékben. Az Európai Unió és Magyarország migrációs kapcsolatrendszerében – igaz közvetett módon –, sikerült kimutatni az Unióból Magyarországra vándorlás folyamatának létét és viszonyítási alapokat találva, megállapítható a mértéke. A Magyarországról nyugatra áramlás nem egyirányú, hiszen vele párhuzamosan mennyiségét tekintve vele hasonló nagyságrendű ellenáramlás is zajlik. Lényeges különbség, hogy amíg a vándorlások eredményeként a magyar munkavállalók és tartózkodók eltűnnek az Unióban munkát vállaló és tartózkodó harmadik országbeliek tengerében, addig Magyarországon legalább minden tizedik munkavállalási engedéllyel dolgozó, illetve egy évnél hosszabb ideig tartózkodó külföldi az Európai Unió állampolgára.

A Rogers-görbe, mint értelmezési keret

Gyermekek vándorlása

Szabó Pál (2001) megragadta a gyermekek vándorlásának legjellemzőbb jegyét, nevezetesen, hogy a világon zajló migrációs folyamatok passzív résztvevői, néha kedvezményezettjei, néha áldozatai a gyermekek. Ennél a korosztálynál nincs meg a lakóhely megválasztásának önálló döntési lehetősége, a szülők – esetleg rokonok, rosszabb esetben a hatóságok – döntenek lakóhelyükről. A migrációs folyamatokban ugyan nagyobb arányban vesznek részt a fiatal, gyermektelen személyek, de a különböző motiváló, egyes esetekben kényszerítő tényezők elvándorlásra ösztönözhetik a gyermekes családokat is. Ha a nagyságrendet vizsgáljuk, a 0–14 évesek aránya a teljes nemzetközi léptékben migráló népességen belül általában kisebb, mint a nem migráló népességen belül.

A Magyarországon élő külföldiek között 2000 elején 9,4 százalékot (14 355 fő) tett ki a 0–14 éves korosztály. Ezen belül a 10–14 éves korcsoport közel 40 százalékot alkot, a 0–4 évesek pedig mindössze 25 százalékot. Legnagyobb arányban a román (42%), ukrán (11%), valamint orosz (2,5%), német (2,5%), horvát (1,2%), szlovák (1,2%), lengyel (1,2%) nemzetek ifjai vannak jelen ebben a korosztályban. Az Európai Unió tagállamaiból származó 0–14 éves korosztály tagjai 5,5 százalékot képviselnek.

A Magyarországra évenként bevándorlók korcsoportos megoszlása alapján megállapítható, hogy a 14 éven aluliak száma és aránya az 1990-es évek közepére lecsökkent, és 1995-ben 9,8 százalékos mélypontra süllyedt, majd az évtized második felébe ismét emelkedni kezdett, 1999-ben pedig az évtized legmagasabb értékén állt arányuk: 18,6%.

A Magyarországon tartózkodó külföldiek egy része csak ideiglenesen marad hazánkban, idővel más országba távozik (vagy haza vagy harmadik országba). A Magyarországról kivándorló külföldi állampolgárok korcsoportos megoszlását vizsgálva feltűnő a 0–14 éven aluliak alacsony aránya, ami 2–5% között volt évről-évre a kivándorló külföldiek között a 90-es évtizedben a KSH adatai szerint. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a gyermeket a

migrációval járó kellemetlenségeknek általában akkor teszik ki, ha a célállomás már eldöntött. A hazánkba csak ideiglenes tartózkodással, továbbutazási céllal érkezők között alacsony a gyermekek aránya (*Szabó 2001*).

Magyarországon a külföldi gyerekek örökbefogadása jelentéktelen számú: a külföldi állampolgárságú kiskorú örökbefogadását engedélyező határozatok száma mindössze kilenc volt 1998-ban a Szociális és Családügyi Minisztérium adatai szerint. Igaz, hogy jelentős a nyilvántartott örökbefogadási kérelmek száma, de nem jellemző, hogy külföldi állampolgárságú gyereket fogadjanak örökbe.

A magyar gyermekek örökbefogadás útján történő külföldre kerülése az örökbefogadásokon belül az 1990-es évek első felében számottevő volt. Az engedélyezett örökbefogadásokból 1990-ben 132 gyermeket, 1993-ban 138 gyermeket, 1994-ben 143 gyermeket, 1995-ben 129 gyermeket fogadott örökbe külföldi állampolgár. Az 1997. évi XXI. törvénynek köszönhetően kevesebb mint a felére esett vissza a külföldi örökbefogadások száma 1997 és 1998 között, 182-ről 80-ra.

A kivándorolt magyarokról rendelkezésre álló adatállomány az 1975–1997-es időszakot fedi le. Megállapítható, hogy a kivándorlási időpontban vett életkor szerint a hazánkat elhagyó 26 448 fő közel egynegyede, (23,5%) volt 14 éven aluli. Ez rendkívül magas arány volt! Legnagyobb mértékben a legifjabb korosztály került külföldre: a kivándorolt gyermekek 16 százaléka a 10–14 éves, 21 százaléka az 5–9 éves, 63 százaléka pedig a 0–4 éves korcsoportba tartozott. Tehát az 1990-es években az emigráló magyar állampolgárságú népességen belül jelentős hányadot tettek ki a gyermekek a 90-es évek elejének kivándorlási csúcsideszakában, és ez a tendencia állandósulása nem lenne kedvező az alacsony termékenység következtében gyermekhiánnyal küzdő Magyarország számára.

A regionális léptékű belföldi vándormozgalmak alapján a vándorlási valószínűségeket, vagy másképpen fogalmazva a vándorlások gyakoriságát leíró típus-görbe (Rogers-görbe) gyermekkori helyi maximumát – az 1992–1994-es időszak magyar állampolgárságú kivándorló gyermekeinek és az 1999. évi külföldi bevándorlóknak kivételével – nem fedezhetjük fel a Magyarországra vonatkozó nemzetközi vándorlási adatok többségében. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy a gyermekkori vándorlása abszolút és relatív nézőpontból egyaránt jelentéktelennek tekinthető.

Diákok vándorlása

A világban a tanulási célú migráció a nemzetközi mozgás jelentős és egyre növekvő szeletét adja. Ennek egyik fő táplálója az ázsiai és afrikai kibocsátás növekedése volt a közelmúltban. Így az európai diákok a kelet-európai nyitás ellenére alig harmadát jelentik az összes tanulmányi célból Európába érkezőknek. A ki- és bevándorló magyar és nem magyar állampolgárságú diákok áramlását *Langerné Rédei Mária (2001)* vizsgálta és eredeti összefüggéseket tárt fel.

A tanulási célzatú migráció nem előzmények nélküli Magyarország esetében sem. A 70-es évtizedben hozzávetőlegesen 3 ezer általános iskoláskorú, közel 500 középiskolás és 50–70 egyetemista korú hagyta el az országot. A 80-as években a kivándorló családokban évi 120–150 fő volt a tanuló státuszú, ami körülbelül 1200–1500 kivándorló diákot jelentett az évtized egészében. A feltehetően nagyobb mértékű illegális migrációval együtt sem haladta meg a nyugati irányba távozók nagyságrendje az évenkénti százas mértéket, amihez hozzá kell adni a Magyarországról a szocialista országokban tanulók évenként 200–500 fő körüli számát, amit hasonló nagyságú ellentétes irányú mozgás oltott ki. A nemzetközi vándorlások egyenlegének kialakulásában szerepe volt a Magyarországra visszatérőknek, akik között a tanulók száma a 70-es években 100 fő alatt volt évente, majd a 80-as években 150 körüli értékre nőtt. A hetvenes és nyolcvanas évtizedben tehát a diákok vándorlásának mérlege

kivándorlási többlettel az évenkénti százas nagyságrendet nem haladta meg és összvolumene az évenkénti egyezer–kétezer fő között lehetett.

A magyar oktatási intézmények színvonala elismert, ami vonzó hatást jelent a végzettség itteni megszerzésére. A 25 életév alatti, Magyarországon tanulási célból tartózkodók száma hasonlóan más migrációs folyamatokhoz 1990-ben megemelkedett az 1988-as 1 300 főről 2 500 főre, ami után csökkenés indult meg. Az 1999/2000. tanévre vonatkozó adatok szerint az általános iskolában tanuló külföldi állampolgárok száma közel négyezer fő volt. A 14–19 éves középfokú iskolában itt beíratottak számát – a tanév eleji bejelentett adatok alapján, ami nem tartalmazza a lemorzsolódást, az évközepe bekapcsolódást –, 4 ezer főre teszi az Oktatási Minisztérium nyilvántartása, amiből közel ötszáz fő szakmunkásképző iskolába jár és több mint háromezer ötszáz fő pedig középiskolai tanuló. Ez a szám a jugoszláv háború idején magasabb volt. Az alap- és középfokon tanulók többsége Románia, Ukrajna, Kis-Jugoszlávia és Szlovákia vélhetően magyar nemzetiségű állampolgára, ami tükrözi a bevándorlók eredetország szerinti összetételét is. A felsőfokú oktatásban Magyarországon tanuló külföldi hallgatók száma nyolcezer fő felett volt az 1999/2000. tanévben. Ezek közül több mint háromezer vesz részt idegen nyelvű oktatásban, a többi magyar nyelven hallgatja az előadásokat. A legtöbben az orvostudományi területen és a tudományegyetemeken tanulnak, bár a műszaki egyetemeken tanulók száma sem elhanyagolható. Földrajzi sokféleség jellemző az érkező főiskolások és egyetemisták állampolgársága szerint.

A Magyarországot érintő tanulási célú migrációt összefoglalva – az ezredfordulóra jellemzően – az alábbi kép tárul elénk: A befelé irányuló huzamos tartózkodással járó mozgás eredményeképpen 3 830 általános iskolás, 444 szakmunkásképzős, 3 566 középiskolás, 8 181 felsőfokon tanuló és 250 doktori képzésben résztvevő külföldi volt, ami a torzító tényezőket figyelembe véve, megközelítőleg *16–17 ezer főt jelenthet*. A magyar állampolgárok kifelé irányuló huzamos tartózkodással járó mozgása eredményeképpen 2–3 ezer általános iskolás korú, 1200–1900 középfokon tanuló, 10 500 felsőfokon tanuló, postgraduális és doktori (Ph.D.) képzésben részt vevő, hozzávetőlegesen *14–16 ezer főt jelenthet*. A számok nagy valószínűséggel a valós folyamatokkal legalább azonos mértékűek, tehát tíz- és húszezer közötti mind a befelé mind a kifelé irányuló mozgás. *Langerné Rédei Mária (2001)* a tanulmánya végén a jövőre vonatkozó hipotézisek kimondásának a kockázatát is vállalja. Véleménye szerint Magyarországra is jelentős és egyre növekvő tanulmányi célú érdeklődés irányul. Ez különösen a környező országokból ered és kiaknázandó lehetőségként áll Magyarország előtt (*Tóth 2000*).

Munkavállalók szabad mozgása

A magyar állampolgárok külföldi munkavállalása a Magyar Köztársaság Alkotmánya által biztosított alapszabadság. Ennek az alkotmányos szabadságjognak a gyakorlati alkalmazása azonban nemcsak a kiutazást lehetővé tevő magyar szabályozástól, hanem a fogadó országok szabályozásától és a munkaerő-keresleti viszonyoktól is függ. Mint ismeretes, az Európai Unió összes tagállama munkavállalási engedélyhez köti a magyarok munkavállalását, ezen a megkorlátozó megközelítésen csak a kétoldalú foglalkoztatási és gyakornokcsere egyezmények ütnek némi rést (nem érintve az illegális migráció kérdéskörét). A munkavállalási engedély megszerzése pedig nehézségekbe ütközhet, mert bizonyos országok egyáltalán nem vagy csupán valamilyen speciális szakismeret birtokában adják meg az engedélyt (*Tamás–Inotai 1993; Inotai 1997; Breska et al 1998*).

Az Európai Unióban különösen kiütöző az a restriktív bevándorlási politika, amelyet a tagállamok a harmadik országokból érkező munkavállalókkal szemben alkalmaznak, mert eközben egymást között megvalósították a teljesen liberalizált, a belső határokat átlépő munkaerőmozgás szabadságát. A harmadik országbeli állampolgárok foglalkoztatásánál

azonban szigorú alapelv, hogy arra kizárólag akkor kerülhet sor, ha nincs az adott tagállamban elérhető hazai vagy más Európai Gazdasági Térségbeli munkaerő. A kétoldalú foglalkoztatási egyezmények is csak ezen feltétel teljesülése esetén kerülhetnek alkalmazásra. A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között létrejött Európai Megállapodás⁴ 41. cikke is megerősíti, hogy Magyarországnak a kétoldalú egyezményeken keresztül kell intéznie állampolgárai uniós munkavállalását. A legfrissebb fejlemény – nevezetesen a Személyek szabad áramlása fejezet ideiglenes lezárása – is ugyanezt az elvet fogalmazza meg, miszerint a csatlakozás után megvalósuló 2+3+2 év átmeneti idő alatt a feleknek arra kell törekedniük, hogy kétoldalú egyezményekben foglalt rendelkezésekkel, továbbá a munkaerő mozgás akadályainak lebontásával közelítsenek a liberalizált Belső Piachoz való csatlakozáshoz.

Az Európai Unió tagállamaiban huzamosan tartózkodó mintegy 80 ezer magyar állampolgár közül 52 ezren Németországban, 10 ezren Ausztriában találhatók meg, azaz a túlnyomó többség számára e két ország jelenti a célállomást. A koncentráció még ennél is egyértelműbb a munkavállalók esetében: az EU-ban munkát vállaló 24 ezer magyar dolgozó közül több mint 14 ezret Németországban, néhány száz híján 9 ezret pedig Ausztriában foglalkoztatnak (*Hönekopp 1999*).

Az ún. vállalkozói szerződés keretében Németországban foglalkoztatott magyar munkaerőről szóló államközi egyezmény aláírására még a rendszerváltozást megelőzően sor került.⁵ A vállalkozói szerződés biztosította lehetőséget a legnagyobb arányban építő- és szerelőipari cégek használatára ki. 1992-ben a létszámkeret még 14 ezer fő volt, ami 2000-re 6 600 főre esett vissza. A kontingens-keretek alakulása némi fáziskéséssel ugyan, de tükrözte egyrészt a német gazdasági ciklusokat, másrészt talán bizonyos mértékig a magyar (kelet-európai) munkavállalókkal szembeni politikai alapállást és annak változásait is. A rendszerváltozás idején ugyanis mind 1990-ben, mind pedig 1991-ben kétszeresére ugrott a keretszám, az építőipari kontingens pedig még ennél is jelentősebben nőtt (1989-hez képest 1991-re több mint tízszeresre). Az 1990-es évek eleji recesszió valamelyest már éreztette hatását 1993-ban, de igazi változás csak az 1990-es évek közepén következett be, amikor a kontingens-keret az 1992-es csúcsponttól (14 ezerről) 1995/96-ra mintegy a felére (6 990-re) esett. Feltételezhető, hogy az építőipari kontingens visszaesése az ágazati szakszervezetek a hazai munkaerőpiacot védő fellépéseivel is összefüggésbe hozható.

A magyar munkaerő Németországon belüli földrajzi koncentrációját az ottani társadalombiztosítási járulékot fizető magyarok számának tartományok szerinti megoszlása messzemenően alátámasztotta. Bajorországban összpontosul a magyar munkavállalók mintegy egyharmad része, és ez az arány tartós maradt az elmúlt tíz évben. A magyarok által leginkább preferált következő tartomány, Baden-Württemberg szerepe pedig minden bizonnyal a tartomány gazdasági fejlettségével, jó munkaerő-felszívó képességével függött össze (*Fóti–Németh 2001*).

A németországi lehetőségek egyik részletesen nem szabályozott formáját a szezonmunka jelenti, amelynek nincs létszámhatára. A német munkaerő-piaci igényeknek megfelelően általában mezőgazdasági, vendéglátó-ipari területeken dolgozhatnak a külföldiek. A szezonális munkavállalókról 1999-es és 2000-es adatok álltak rendelkezésre. 1999-ben összesen 3 333 fő dolgozott szezonmunkásként német területen. A 2000. évi előzetes adatok hasonló nagyságrendről tudósítanak bennünket. 2000-ben október közepéig 3 272-en mentek ki (*Fóti–Németh 2001*).

A magyarok ausztriai munkavállalásának lehetővé tétele a rendszerváltást követően tulajdonképpen beletartozott a két ország közötti kapcsolat-erősítő, baráti gesztusok sorába.

⁴ 1994. évi I. törvény, amely 1994. február 1-jén lépett hatályba.

⁵ Egészen pontosan 1989. január 3-án.

Az engedélyezett 9,5 ezer fős – tulajdonképpen a 90-es évek végéig érvényes – keretszám mindkét országnak szerény előnyöket kínált. A magyarok ausztriai munkalehetősége 1998-ban két új formával bővült: a gyakornok-csere egyezményrel – amely 300 fiatalnak ad módot egy éves tapasztalat-szerzésre – és az ingázó munkavállalói egyezményrel. A magyar munkavállalók 1999. évi átlagállománya összesen 8 968 fő volt, ebből 1 355-en foglalkoztatási engedéllyel, 763-an munkavállalási engedéllyel, 6 095-en pedig mentesítő okmánnyal rendelkeztek, 756 személyt pedig egyéb jogcímen foglalkoztattak legálisan. Úgy tűnik, hogy ez az összetétel – legalábbis a nagyságrend tekintetében – nem változik jelentősen, a magyarok 2000 januári létszáma ui. összesen 8 097-re rúgott, ebből a megfelelő jogcímen 1 097-en, 466-an, 5 756-an és 778-an dolgoztak Ausztriában (*Fóti-Németh 2001*).

Érdemes némi kitérőt tenni az osztrák határ menti ingázókról szóló egyezmény működésének bemutatása érdekében (*Nárai-Rechnitzer 1999*).⁶ A határ menti ingázó migrációra vonatkozó egyezmény értelmében a határ két oldalán kijelölt körzetekben lakók közül eredetileg 600-an, 1999-től 900-an vállalhatnak munkát a szomszédos országban. Ezzel 10,7 ezerre nőtt az Ausztriában munkát vállalni jogosultak száma. Ily módon az Ausztriában foglalkoztatott külföldi munkavállalók mintegy 4%-a lehet magyar.

Az ingázó munkavállalói egyezmény végrehajtása során a magyar megyék közös ügyintézője a Vas Megyei Munkaügyi Központ lett. A pályázók ide nyújtják be a megkívánt okmányokat, s a Munkaügyi Központ továbbítja azokat a burgenlandi munkaügyi hivatalhoz, ahol – ha mindent rendben találnak – az engedélyt kiállítják. 1998-ban a Munkaügyi Központhoz, mintegy 900 kérelem érkezett; a jelentkezés azóta is folyamatos. Összesen mintegy 2 500-an jelezték, hogy szívesen dolgoznának Ausztriában az egyezmény keretében. A KSH munkaerő-felméréséből származó adatok szerint a három megyében – amelyek együttesen a Nyugat-Dunántúl régiót alkotják – 1999-ben csaknem 760 ezer (759 576) 15–74 éves korú férfi és nő élt.⁷ A foglalkoztatottak száma 421 922 fő volt, ehhez képest a 2 500 fő aspiráns (kevesebb, mint a foglalkoztatottak 0,6%-a) nagyon alacsonynak tekinthető.

A Vas Megyei Munkaügyi Központ 2000 áprilisában 860 ingázó néhány főbb jellemzőjéről rendelkezett adatokkal. Eszerint a 860 ingázó közül 570 volt férfi (66%) és 290 nő (34%). Fontos jellemző, hogy a felmérésre válaszolók meghatározó többségének, mintegy 90 százalékának volt valamilyen szintű szakmai képzettsége (több mint fele szakmunkás, több mint negyede szakközépiskolai végzettségű. A válaszolók nagy többségének, több mint kétharmadának volt itthon munkahelye, vagy önállóként dolgozott. A legfiatalabbak és a legidősebbek mellett (akiknek még vagy már nem volt munkahelye) csupán néhányan tekintették magukat munkanélkülinek. A határ menti ingázók nem egyszerűen munkalehetőséget, hanem az otthoninál jobban fizető munkát, tapasztalatszerzést, tanulási lehetőséget kerestek. A határ menti térség nagyon sok községében és városában szóródnak szét a magyar munkavállalók. Viszonylag sokan dolgoznak Eisenstadtban (Kismarton) Bruckban, valamint a Fertő tó körüli településeken.

Mind a német, mind az osztrák példából az szűrhető le, hogy a migrációs hajlandóság nem egyoldalúan, a munkavállalók szándékaitól, hajlandóságától függően növekszik vagy csökken. A legnagyobb hatással a befogadó ország munkaerőigénye alakítja azt, akár a legális, akár az illegális szféráról van szó (*Langerné 1992; Hárs 1998; Lukács 1999; Lukács–*

⁶ 1999-ben a Szociális és Családügyi Minisztérium megbízta a Munkaügyi Kutató Intézetet a magyar-osztrák ingázó migráció vizsgálatával, amely az Ausztriában a határ menti munkavállalásról szóló egyezmény alapján munkát vállaló magyar állampolgárokról szólt. Ennek a kutatásnak a keretében a Vas Megyei Munkaügyi Központ kérdőíves felmérést végzett az egyezmény keretében Ausztriában dolgozó magyar munkavállalók körében, ottani munkájukról, körülményeikről, tapasztalataikról. A kutatás 2000 őszén fejeződött be. A kutatást *Laky Teréz* vezette.

⁷ A munkaerő-felmérés – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) ajánlásának megfelelően – az országok nyugdíjkorhatárától függetlenül 15-74 éves korig tekinti munkavállalásra képesnek és alkalmasnak a férfiakat és a nőket egyaránt. Az adatok ebben az életkori bontásban állnak rendelkezésre.

Király 2001). Kétségtelen, hogy a kvótáknak, tiltó, szigorító rendelkezéseknek nagy a visszatartó szerepe, de ezeken áttör a gazdaság tényleges igénye; s a legális lehetőségek korlátozása többnyire az illegális munkák terepét növeli.⁸ Ez a helyzet sokszorosán érvényes az illegális foglalkoztatásra, amikor a munkáltató több szabályt is kész áthágni a munkaerő olcsóbb volta miatt (bejelentési kötelezettség, adózás, társadalombiztosítási járulék stb.). Amíg a jómódú országok jómódú polgárai is készek az olcsóbb, illegálisan végzett szolgáltatás igénybevételére (és ily módon az adókerülésre), addig keresletük vonzza az illegálisan dolgozó hazai szolgáltatónál is olcsóbb külföldi szakembereket, növelve egyúttal a kibocsátó országokban a migrációs potenciált (*Ainsaar 1999; Szónokyné 2000*).

Nyugdíjasok áramlása

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a vándorlók többségét a fiatal korosztályok adják. Van azonban a migrációnak egy új, kevésbé analizált válfaja is, az ún. öregkori vándorlás, amely a 20. század utolsó évtizedeinek új migrációs jelensége. Jelentősége egyre fokozódik, hiszen a fejlett országok népességét az előregedés jellemzi, a nyugdíjasok száma és aránya rohamosan nő. Sőt, a jelenlegi népesedési folyamatokat alapul véve az is valószínűsíthető, hogy a jóléti országokban az öregkorúak arányának növekedése a továbbiakban is folytatódik. Az öregkori vándorlás motivációs rendszerében két mozzanat, a nyugdíjba vonulás, továbbá az egészségi állapot romlása következtében az önálló életvitelre való képesség csökkenése vagy megszűnése a legfontosabb az életciklus szemléletű megközelítéseket alapul véve.

Marosi György és Miltényi Károly (2001) a Magyarországról kivándorolt nyugdíjasokat abból a szempontból vette számba, hogy hány fő részesül Magyarországról folyósított nyugdíjban. A nyugdíj külföldre folyósítása a rendszerváltozással bevezetett novum, 1991 előtt a kivándoroltak nem férhettek hozzá ellátásaikhoz. Természetesen a nyugdíjban részesülőkre vonatkozó adatok nem fedhetik le az összes külföldön élő magyar nyugdíjast, mert vannak olyan magyar időskorúak is, akik nem részesülnek magyar nyugdíjban. A vizsgálódás azonban csak azokra a kivándoroltakra irányult, akikről a nyugdíj folyósítása miatt konkrét adatokkal rendelkeztek. 2000 elején pontosan 19 126 külföldön élő személy/emigráns kapott nyugdíjat vagy járadékszerű ellátást. Az érintettek mintegy kétharmada kap csak valójában nyugdíjat vagy nyugdíjszerű ellátást (12 652 fő). Az egyharmad rész (6 474 fő) járadékszerű ellátása abból ered, hogy jogtalan vagyonekbezárlásból, államosításból stb. származó vagyoni kárpótlását váltotta át járadékra. A nyugdíjszerű ellátásban részesülők között 53% nő és 47% a férfi. A női többlet az özvegyi nyugdíjasoknál a legerősebb, ami a női nyugdíjak több mint 11 százalékát adja.

A folyósított nyugdíjszerű ellátásokban a rövid, azaz 10 éves vagy annál nem sokkal hosszabb szolgálati idő dominál. Ez arra utal, hogy a jelenleg nyugdíjszerű ellátásban részesülő külföldön élő emigránsok egy kisebb részét azok adják, akik 1956-ban már idősebb korban, 30 év fölött hagyták el az országot. Nagyobb részük azonban feltehetően a 70-es és különösen a 80-as évtized legális (turista) útlevéllel távozóik közül kerül ki, akik között már nagy számban voltak középkorúak, előzőleg 10–15 éves aktív magyarországi pályafutással rendelkező személyek. A 2000 januári ellátások havi összege szerinti megoszlás – különösen, ha figyelembe vesszük a kártalanításból adódó járadékokat is – azt jelzi, hogy a rendkívül alacsony összegű ellátások dominálnak, ami a viszonylag rövid szolgálati idő egyenes következménye. Megállapítható, hogy a 2000 elején folyósított 19 126 ellátás a külföldön élő magyar emigránsok számára – akiknek száma egyébként a halálozás következtében várhatóan csökkenni fog – nem jelent számottevő pénzügyi terhet a magyar állam számára. Ezeknek az ellátásoknak a 2000-ben várható összege jelentéktelen, a 0,5 százalékos arányt sem éri el az összes kifizetett nyugdíjhoz képest.

⁸ *Sik Endre* szerint az osztrák munkaerőpiacon az illegális kereslet vetekszik a legálissal *Laky (1999)*.

A közeljövőben és középtávon (10–15 év) az öregkori vándorlás statisztikailag számottevő mértékben Magyarországot csak mint bevándorlási célországot fogja érinteni. Ez részint a jövedelmi/nyugdíj helyzetre, részint a vásárlóerő paritásra vezethető vissza. Köztudomású ugyanis, hogy a gazdag, magasabb jövedelmű országokban az árszint is magasabb. Ezért bármely nyugati országból, például Ausztriából a Magyarországra való áttelepülés egy nyugdíjas számára jelentős gazdasági előnyökkel jár (*Valkovics 1997*). Ugyanez vonatkozik azokra a nyugati emigrációból visszatelepült magyarokra is, akik nyugdíjukat, vagy annak egy részét külföldről kapják. Már eddig is több tízezerre becsülhető az időskorú, nyugdíjas visszatelepültek száma a nyugati emigrációból és elképzelhető, hogy ez a csoport tovább növekszik. Fordított irányú, tehát Magyarországról külföldre történő nyugdíjas vándorlás – statisztikailag számottevő nagyságrendben – nem várható, miután ezt még a legmagasabb szintű magyar nyugdíjak sem teszik lehetővé. A kisszámú öregkori kitelepülés során az érintettek rokonaikhoz/gyerekeikhez költöznek, akik viszont ottani lakásszerzésüket, háztartási kiadásait részben vagy egészben fedezik. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az öregkorú bevándorlók – különösen a szerényebb jövedelműek, pl. a környező országokból érkezők – a magyarországi egészségi és szociálpolitikai ellátási rendszereket is igénybe veszik, melyeket részben vagy egészben az állami/önkormányzati költségvetésből finanszíroznak (*Berényi 1997; Dövényi 1997; Kovács 2000*). Nagyobb mérvű öregkori bevándorlás esetén erre a szolgáltatók oldaláról nézve fogyasztásra, a finanszírozók aspektusából költségre, mindenesetre fel kell készülni. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy az érkezés irányától függően, az esetlegesen felmerülő problémákat differenciáltan szükséges kezelni.

A „Személyek szabad áramlása” tárgyalási fejezet realitásai

A fejezet helye a kormányzati munkamegosztásban

Az Európai Unióhoz történő csatlakozásra való felkészülésnek két szintjét különböztetjük meg az 1093/1994. (X.7.) Korm. határozat szerint. A felső egyeztető szerv az Európai Integrációs Tárcaközi Bizottság (EITB), amelynek vezetője a Külügyminisztérium Integrációs Államtitkára, és amelynek tagjai a tárcák kijelölt vezetői. Az EITB megközelítőleg évente két alkalommal ülésezik; arra a tárca képviselőjén túl – szokás szerint – meghívják a tárcák nemzetközi ügyekkel foglalkozó illetékesét és az EITB munkacsoportok vezetőit is. Ezek az EITB munkacsoportok az EITB alá rendelten működnek, és a témájuk szerint meghatározott minisztériumok koordinációja alá tartoznak. A csatlakozásra való felkészülés 31 csatlakozási fejezet szerint halad, ezért 31 EITB munkacsoport van. A 2. számú EITB munkacsoport a „Személyek szabad áramlása”, amely a Szociális és Családügyi Minisztérium koordinációs felelősségébe tartozik.

Az EITB munkacsoport feladatköre kettős: egyrészt elvégzi a magyar kormányzati és nem kormányzati szervek közötti szakmai koordinációt; másrészt képviseli a témát az Európai Közösségek Bizottsága előtt. („Bizottság” alatt leginkább a Bővítési Főigazgatóság és a Munka- és Szociális Ügyi Főigazgatóság értendő.) A személyek szabad áramlása témakörben a szakmai kérdések három részre bonthatók: a személyek szabad mozgása kérdéskör általánosan (tartózkodási engedélyek, választójog, megkülönböztetés tilalma), diplomák és szakképesítések elismerése, továbbá szociális biztonsági koordináció. A témakörökkel kapcsolatos munka döntően az európai közösségi jogszabályok magyar harmonizációjának előkészítését, valamint – kiemelkedő kérdésként – az azokkal kapcsolatos intézményfejlesztés vizsgálatát és folyamatos elvégzését jelenti. Közel 120 európai közösségi jogi jogszabályt fog át a 2. számú „Személyek szabad áramlása” munkacsoport; ezek döntő többsége a szociális

biztonsági koordinációhoz kötődik. A szakmai munka szerteágazó feladatokat jelent. A magyar koordináció esetében a jogharmonizációs program végrehajtását, az Éves Jelentés (Regular Report) és a Nemzeti Program (ANP) elkészítését; a Bizottság felé a csatlakozási folyamat dokumentumainak elkészítését. Időrendben ezek a feladatok – csak a legfontosabb eseményeket kiemelve – a következőképpen zajlottak:

1998 december: Nemzeti Program első változatának elkészítése 1999-re.

1999 március: mandátumkérő Korm. előterjesztés benyújtása azért, hogy a tárgyaló delegáció az előterjesztés szellemében tárgyalhasson a Bizottsággal.

1999 április: Átvilágítási tárgyalások Brüsszelben (multilaterális és bilaterális un. *screening*). Célja a 120 közösségi joganyagnak a magyar szabályokkal való összevetése szóban; illetve a magyar fél vállalásokat tesz, hogy ott, ahol szükséges, mikor hajt végre jogharmonizációt. A vállalások beépítésre kerültek a jogharmonizációról szóló 2212/1998. (IX. 30.) Korm. határozatba.

1999 május-június: Jegyzőkönyv egyeztetés, majd az Átvilágítás eredményeinek közös megegyezéssel elfogadása.

1999 október: Éves Jelentés elkészítése.

1999 december: magyar Pozíciós Papír benyújtása és a Nemzeti Program elkészítése 2000-re és 2001-re.

2000 február: az un. *updating*, ami az Átvilágítás óta az EU-ban elfogadott közösségi jogszabályok áttekintését jelenti; hogy az újabb jogszabályok harmonizációját is vállalni tudjuk-e. Nem okozott gondot a vállalás.

2000 április: megérkezik a Bizottság válasza a magyar Pozíciós Papírra.

2000 október: Dr. Juhász Endre Nagykövet átadja a magyar Kiegészítő Információt.

2001 január-február: technikai konzultációk az Európai Bizottsággal.

2001 június 12: a fejezet ideiglenes lezárása.

A magyar előkészítő munkálatok legfontosabb kihívása a magyar jogrendszer közösségi joggal összeegyeztethetővé tétele. A személyek szabad áramlása témában a jogharmonizációs vállalások zömének határideje 2001. december 31. Ez alól csak az Alkotmány és a választási törvények képeznek kivételt, amelyek módosítását 2002-re irányozták elő. A jogharmonizáció jó ütemben halad, minden tervezett magyar törvény módosítása várhatóan elfogadásra kerül a Parlament 2001 őszi ülészakán. Ütemezetten halad az intézményfejlesztés is, amely az igazgatási intézményekben végrehajtott létszámfejlesztésben, illetve a meglévő munkatársak képzésében nyilvánul meg.

A fejezet ideiglenes lezárása

Az Európai Unió és Magyarország 2001. június 12-én a Személyek szabad áramlása fejezet ideiglenes lezárásáról határozott. A nyilvánosságra hozott Közös Pozícióban (*European Union Common Position*) az EU és Magyarország tárgyalási pozíciójának lényegi pontjai kerültek hangsúlyozásra; miszerint Magyarország vállalni tudja az *acquis communautaire* átvételét, az EU pedig ösztönzi és segíti Magyarországot feladatai teljesítésében.

A Közös Pozíció értékelte a Személyek szabad áramlása területén fennálló helyzetet; kimondta, hogy nem várható korlátozás a diákok, nyugdíjasok és magukat önerőből eltartók vonatkozásában, sem általában a szolgáltatásnyújtás szabadsága vonatkozásában. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a szolgáltatásnyújtás szabadsága területén Ausztria és Németország bizonyos szektorok tekintetében előre jelezte, hogy szükség esetén védelmi mechanizmusokat vezethet be. A védelmi intézkedések a következő területekre terjedhetnek ki: építőipar (pl. kömegmunkálás, fémszerkezet-gyártás), növénytermesztés és parkosítás,

takarítási szolgáltatások, illetve Ausztria még a szociális munka (otthoni ápolás) és a nyomozási-biztonsági szolgáltatás területén. Az ilyen korlátozó mechanizmusokat a magyarországi székhelyű cégekkel szemben a határon átnyúló szolgáltatásnyújtásra lehet alkalmazni, beleértve ebbe a szolgáltató cégek által magukkal vitt magyar munkavállalók alkalmazásának korlátozását is.⁹

A Közös Pozíció ezen túlmenően leszögezte azonban, hogy az EU a munkaerő szabad mozgására vonatkozóan átmeneti időt fog bevezetni. Elhangzott, hogy a magyar fél ezt az átmeneti időt csak viszonyossági alapon tartja elképzelhetőnek, és fontosnak tartja az átmeneti idő alatt a helyzet fokozatos javulásának az elősegítését. Ez kétoldalú foglalkoztatási egyezményekkel valósítható meg a legmegelőbbben, amelyek tárgyalására és megkötésére várhatóan a csatlakozás előtt sor kerül.

A munkaerő szabad mozgása területén az átmeneti idő bevezetése öt konkrét alapelvre épül: a jogbiztonság elve, az arányosság elve, a differenciálás elve, a tárgyalhatóság elve és gyakorlati alkalmazhatóság elve. Az elvek hivatottak biztosítani, hogy az átmeneti idő országokként rugalmasan alakítható legyen, ugyanakkor garantált legyen az átláthatóság és előreláthatóság is. Az átmeneti idő alatt továbbá az EU bizonyos jog-csoportokat már biztosítani szándékozik, ezek a *préférence communautaire*, a *standstill klauzula*¹⁰ és a már jogszerűen az EU-ban foglalkoztatottak egyenlő bánásmódjának elve. A *préférence communautaire* elve azt jelenti, hogy a csatlakozástól a magyar állampolgárok nem az EU-n kívüli harmadik állampolgárok homogén csoportjában maradnak, hanem attól minőségileg különböző a munkavállalásnál, a többi harmadik állampolgárt megelőző szintre kerülnek. Ez praktikusán annyit jelent, hogy munkára jelentkezésnél az Európai Gazdasági Térségbeli állampolgárokat követően először a csatlakozott államok polgárait kell előnyben részesíteni, és csak ezután következnek a harmadik állami polgárok. Természetesen ezeknek az elveknek a gyakorlati alkalmazása is a reciprocitás talaján áll. A felsorolt elvek alapján fogalmazta meg az Európai Unió a munkaerő szabad mozgása területén az átmeneti időre vonatkozó konkrét javaslatát:

- az átmeneti idő általánosan 5 év legyen,
- amely a második év vége előtt automatikusan felülvizsgálatra kerül,
- a munkaerőpiac várható súlyos zavarának indokával egy tagállam további három évre meghosszabbíthatja meghatározott országgal szemben,
- a korlátozás nem terjed ki a szolgáltatásnyújtás szabadságára,
- a kutatók és diákok szabad mozgását ösztönözni kell.

Ezt a konstrukciót hívják a 2+3+2 év megoldásnak. Eszerint csak az első két évben érvényesül általános korlátozás, a harmadik év kezdetétől csak azok a tagállamok alkalmazhatják nemzeti szabályozásukat, amelyek ezt a szándékukat az Európai Bizottságnak bejelentik. Az ötödik év után csak a munkaerőpiac komoly zavara vagy fenyegetettsége esetén lehetséges korlátozó intézkedések fenntartása, tehát várhatóan öt év után az átmeneti idő lezárul.

⁹ Az Európai Közösségek Bírósága elfogadott a határon átnyúló szolgáltatók által magukkal vitt saját munkaerőre egy nagyon híres jogesetet, az ún. *Van der Elst* jogesetet (*Van der Elst* eset (C-43/93 (1994) ECR I-3803.), amely meghatározta, hogy a szolgáltató jogosult nem tagállami állampolgárságú munkavállalókat magával vinni egy másik tagállamban vállalt munka elvégzésére. Ennek a kritériumai a következők (*Van der Elst* eset para 21.): léteznie kell egy „anya tagállamnak”, ahová a munkavállalók a munka befejezése után visszatérnek, a munka ideiglenes jellegű, a munkavállalók nem akarnak a fogadó államban munkát keresni. Erre a jogesetre alapozva minden magyar szolgáltatást nyújtó elvileg magával vihetné magyar munkavállalóit. Az osztrák és a német védelmi intézkedések ezt a lehetőséget zárják ki az említett szektorok vonatkozásában.

¹⁰ A *standstill* klauzula annyit tesz, hogy a szerződő felek egy meghatározott időpont elteltével nem vezethetnek be az abban az időpontban hatályos jogszabályoknál a másik fél számára hátrányosabb, kedvezőtlenebb bánásmódot bevezető szabályokat. A jogszabályok egyoldalú módosítására tehát kizárólag a másik fél előnyére van lehetőség.

Érdemes megjegyezni, hogy ez az öt évet előirányzó időkeret és annak rugalmas bontása (illetve csak szükség esetén történő meghosszabbítása) kedvezőbb, mint azok a konstrukciók, amelyeket az EK a korábbi csatlakozások esetén Görögországgal, illetve Spanyolországgal és Portugáliával szemben alkalmazott. Az EK és Görögország 1979. május 28-án írták alá a Csatlakozási Megállapodást Athénban,¹¹ és a szükséges ratifikációkat követően a csatlakozásra 1981. január 1-jén került sor.¹² A Csatlakozási Megállapodásban a személyek szabad mozgása területén a munkavállalók Görögországból más tagállamokba irányuló szabad mozgására 1988. január 1-jéig tartó átmeneti időt írtak elő. Ez tehát a csatlakozástól számított hét évet jelentett. Az EK 1985. június 12-én írta alá Spanyolországgal és Portugáliával a Csatlakozási Megállapodást, amely 1986. január 1-jén lépett hatályba. A munkavállalók szabad mozgáshoz fűződő jogának megvalósítását a megállapodások 1993. január 1-jére tűzték ki, tehát eleve hét teljes évet irányoztak elő. Az átmeneti időszak jogosságát 1991. január 1-jét követően felülvizsgálták, és a felek az átmeneti időszakot egyhangúlag egy évvel hamarabb (1992-ben) leteltnak minősítették. Ebben az esetben tehát a csatlakozástól számított hat év telt el.¹³ A rugalmas tagállamok ui. felismerték, hogy a munkavállalók szabad mozgásának korábbi időpontban történő engedélyezése valószínűleg semmiféle zavart nem okoz az EK munkaerőpiacán.

A tárgyalási fejezet ideiglenes lezárása fontos lépés Magyarország számára, és különösen kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy Magyarország az első jelölt tagállam, amellyel a migrációs csatlakozási tárgyalási fejezet lezárásra került. *Anna Lindh*, a soros EU-elnök Svédország külügyminisztere és *Günter Verheugen*, az Európai Bizottság bővítését felelős tagja a tárgyalások utáni sajtóértekezleten valódi áttörésnek nevezte az eseményt.¹⁴ Pozitívan értékelhető a Közös Pozíció azon kitétele is, hogy a tagállamoknak lehetősége van a csatlakozás napjától mindennemű korlátozást megszüntetni a magyar állampolgárok vonatkozásában; ezért várható, hogy a migrációra politikai szempontból érzékenyebb Ausztria és Németország kivételével mindenképpen liberalizációs lépések fognak megvalósulni a csatlakozást követően.

A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (F 34538) támogatásával készült.

Irodalom

- Ainsaar, Mare (ed.) 1999: *Regional policy and migration*. Tartu University Press, Tartu, 157 p.
- Berényi István 1997: *A szociálgeográfia értelmezése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, Egyetemi jegyzet 135 p.
- Bies, Klára – Tekse, Kálmán 1980: *Migration and settlement: 7. Hungary*. Laxenburg, International Institute for Applied Systems Analysis, 99 p.
- Boswell, Christina 2000: EU enlargement. What are the prospects for East-West migration? Royal Institute of International Affairs, London, 33 p. /European Programme Working Paper./
- Breska, Eric – Brusis, Martin – Giering, Claus – Inotai, András – Wohlfeld, Monika 1998: Costs, benefits and chances of Eastern enlargement for the European Union. Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, 75 p.

¹¹ Az ünnepélyes ceremóniára Athénba utazott *Giscard d'Estaing* francia köztársasági elnök, Belgium, Írország, Luxemburg és Olaszország miniszterelnöke, valamint a többi EK tagállam külügyminisztere.

¹² OJ (Official Journal – az Európai Közösségek Hivatalos Lapja) L 1979 19. 11.

¹³ Az összehasonlítás alapjául szolgáló adatok *Dr. Lukács Éva* „Az Európai Közösségek által kötött nemzetközi megállapodások szerepe a munkavállalók és vállalkozók szabad mozgásában” című cikkéből valók *Lukács – Király (2001)*.

¹⁴ MTI, 2001. június 12, kedd. *Anna Lindh* így fogalmazott: „Magyarországnak ezek után nehéz lesz kimaradnia a bővítés első köréből”.

- Courgeau, Daniel 1980: *Analyse quantitative des migrations humaines*. Paris, Masson, 1-27. p. /Collection d' anthropologie physique. num. 2./
- Dövényi Zoltán 1997: Adalékok a Magyarországon élő "idegenek" területi megoszlásához. In.: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.) *Migráció és politika*. Budapest, Politikai Tudományok Intézete, 97-105. p. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve, 1996./
- Fóti Klára – Németh Mária (2001): Magyar állampolgárok munkavállalása az Európai Unió tagállamaiban, az 1990-es években. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika*. Budapest, KSH, 169-192. p.
- Hárs Ágnes 1998: A migrációs politika és a munkaerőpiac. *Európai Tükör* 1998. 1. sz. 79-98. p.
- Hönekopp, Elmar (1999): Central and Eastern Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment. Institute for Employment Research, Nürnberg, 20. p.
- Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.) 1998: *Migráció. Tanulmánygyűjtemény I. kötet*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 310 p.
- Illés Sándor – Nagy Orbán 1998: A vándorlások vizsgálatának lehetőségei a 2000 körüli népszámlálás és a kapcsolódó adatfelvételek során. In.: Kepecs József (szerk.) *Népszámlálás az ezredfordulón*. Budapest, KSH, 46 – 71. p.
- Inotai András 1997: *Útközben. Magyarország és az Európai Unió*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 225 p.
- Kovács, Zoltán (ed.) 2000: *Hungary towards the 21st century – The human geography of transition*. Geographical Research Institute HAS, Budapest, 276 p.
- Laky Teréz (szerk.) 1999: *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*. Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja, Budapest, 241 p. /Európai Tükör. Műhelytanulmányok 61./
- Langerné Rédei Mária 1992: A nemzetközi népességmozgások és hatása a munkaerőpiacra. *Munkaügyi Szemle* 1992. 6. szám 25-30. p.
- L. Rédei Mária (2001): A külföldön tanuló magyar diákok – a Magyarországon tanuló külföldi diákok. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika*. Budapest, KSH, 145-68. p.
- Lukács Éva 1999: „Menni vagy nem menni” – a magyar munkavállalók és vállalkozók esélyei az Európai Községek munkaerő-piacán. *Magyar Jog*, 1999. 3. sz. 169-177. p.
- Lukács Éva – Király Miklós (szerk.) 2001: *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 477 p.
- Marosi György – Miltényi Károly (2001): A nyugdíjaskorúak vándorlásának néhány kérdése – a külföldön élő magyar nyugdíjasok. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika*. Budapest, KSH, 193-223. p.
- Melegh Attila: Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika*. Budapest, KSH, 75-93. p.
- Nárai Márta – Rechnitzer János (szerk.) 1999: *Elválaszt és összeköt – A határ*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr, 307 p.
- Nemes Nagy József 1998: *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 260 p.
- Rees, Philip – Stillwell, John – Convey, Andrew – Kupiszewski, Marek 1996: *Population migration in the European Union*. John Wiley and Sons, Chichester, 390 p.
- Rees, Philip – Kupiszewski, Marek 1999: *Internal migration and regional population dynamics in Europe: a synthesis*. Council of Europe, Strasbourg, 113 p. /Population studies No. 32./
- Rogers, Andrei – Castro, Luis J. 1981: *Model migration schedules*. Laxenburg, International Institute for Applied Systems Analysis, 1-13. p.
- Sik Endre (szerk.) 2001: *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 263 p.
- Szabó Pál (2001): A gyermekek vándorlása – családegyesítés. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika*. Budapest, KSH, 127-143. p.
- Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.) 2000: *Határok és régiók*. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, 515 p.

- Tamás Pál – Inotai András (szerk.) 1993: *Új exodus. A nemzetközi munkaerőáramlás új irányai.* Budapest, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja – MTA Világgazdasági Kutató Intézete, 211 p.
- Tóth Judit (szerk.) 2000: *Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában.* Lucidus Kiadó, Budapest, 271 p.
- Tóth Pál Péter – Illés Sándor (szerk.) 1999: *Migráció. Tanulmánygyűjtemény II. kötet.* KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 238 p.
- Tóth Pál Péter: Magyar migránsok Európában. In.: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) *Migráció és statisztika.* Budapest, KSH, 53-73. p.
- Valkovics Emil 1997: Néhány gondolat a bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról. In.: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.) *Migráció és politika.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 202-205. p. /MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996./